

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Kastamonu University
ISSN-2002-242

Yar, Erkan. Müslüman Kelamında Teklif ve Sorumluluk.

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

159 Sayfa, ISBN: 978-605-9281-64-5

Muhammet Aydın¹

Erkan Yar'ın "Müslüman Kelamında Teklif ve Sorumluluk" adlı kitabı Ankara Okulu Yayınları tarafından okurla buluşturulmuştur. Yazar kitabını giriş ve üç bölümden oluşturmuştur. Bölümlerin başlıkları şu şekildedir: Birinci bölüm: *teklifin teorik formülasyonu*; ikinci bölüm: *eylem ve sorumlulukları yönünden varlıklar* ve üçüncü bölüm: *insan ve fiil*.

İnsanı evrendeki diğer varlıklardan ayıran en temel özellik, eşyayı ve olayları kendi düşüncesi ve istenci doğrultusunda düzenleme yetkinliğindeki organizma bütünlüğünde yaratılmış olmasıdır. İnsanın düşünen varlık olması, onun görev ve sorumluluklarının bilincinde olması ve kendi yaratılışına uygun olarak hareket etmesini gerektirir. Bu bağlamda insandan iki eylemi gerçekleştirmesi beklenmektedir: ilki insanın görev ve sorumluluklarının bilgisine sahip olması/teori bilgisi, diğeri ise bilgisine sahip olduğu görev ve sorumlulukları gerçekleştirmesidir/pratik. Nitekim insanın 'emaneti' üstlenmesi, yaratılış nitelikleri ile onu gerçekleştirecek yetkinlikte bir varlık olarak yaratılmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Giriş kısmında açıkça söz etmese de Kelam ilminin yenilenmesine ilişkin tespitlerde bulunur: "Bizim olgumuz/gerçekliğimiz temel olarak 'özgürlük'; düşünceyi ifade özgürlüğü, eylem özgürlüğü sorununu içermektedir. Bu nedenle ülkemizde Kelam ilmi çalışmaları her şeyden önce insan fiillerinin kendi özgür seçimi olduğunu belirlemeli ve insanın özgürlüğünü savunmalıdır. Bu konuların tartışılması, vahye uygun Allah tasavvuru geliştirmek ve Müslümanların yaşadıkları coğrafyalarda kişilerin siyasi otoritelerle olan ilişkisini çağın gereklerine uygun olarak düzenlemekle

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD, Associate Professor, Gumushane University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, Gumushane/Turkey. (maydin@gumushane.edu.tr) ORCID: 0000-0002-0099-9024.

mümkün olacaktır.” (Yar, 2017, s. 12) Ardından günümüz Kelam ilminde bulunması gereken bazı nitelikleri sıralamaktadır.

A. Teoloji-olgu ilişkisi: Yazar teolojinin olguyla dinamik ilişkisinden söz eder: “olgu, statik değil dinamik bir yapıya sahiptir ve devamlı olarak bir değişim içerisindedir. Olguya yön veren insandır. İnsan da değişen ve vakıyı değiştiren varlıktır. İlahi söylemlerdeki nesh olgusu, insanın ve onun etkisiyle olgusunun değişken yapısına işaret eder. Vahiy tektir fakat tek olan vahyin zaman ve mekân olarak farklı bir düzleme inmesinden meydana gelen farklılaşma söz konusudur. Vahyin bu niteliğini dikkate alarak teolojiyi olguyla ilişkilendirmek, onu işlevsel hale getireceği gibi bir dinin akaidini de dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olunan nesnelere olmaktan çıkarıp, insan fiillerine yön veren ilkeler olarak işlev görmesini sağlayacaktır.” Çağdaş teoloji, teolojiyi sadece entelektüellerin ilmi olarak değil, bilgi seviyesi her ne düzeyde olursa olsun, toplumların bütününe hitap eden bir ilim olarak oluşturulmalıdır. Buna ilave olarak teolojinin görevi, gerçeği incelemektir. Dolayısıyla teolojinin incelemelerine insandan başlaması, insanın bir gerçeklik olarak kendi varlığının bilincinde olmasındandır. İnsan, kendisi hakkındaki bilgisi ve âlemdeki yerini ve duruşunu belirlemesinden sonra, âleme dönük bir duruş ve Allah tasavvuru geliştirebilir.

B. Teoloji açısından hadisler: Tarihsel anlamdaki teoloji açısından hadisler, bazen ilahi kaynaklı insan sözü olarak telakki edilen bir kanıt, bazen de içerisinde zıtlıkların ve çelişkilerin çok olduğu sözler olarak teoloji edebiyatını oluşturmaktadır. Çağdaş teoloji, resulü, Allah-insan arasındaki iletişimin araçlarından biri formunda ele alınmalıdır. Teoloji, buna bağlı olarak resulün zatını ve sıfatlarını ortaya koymak ve savunmak yerine risâleti ve onun vasıtasıyla ulaştığı vahyi birey ve toplum davranışlarına yön veren pratik ve gerçekleştirilebilir bir mesaj olarak dikkate almak durumundadır. Yani teolojinin görevi, elçi hakkında değil, elçinin misyonu ve insanlığa bıraktığı ilahi mesaj hakkında düşünceler geliştirmektir.

C. Din usulü ilminin gerekliliği: Yazar, bu maddede kelimacıları kelam metodolojisi geliştiremedikleri için tenkit etmektedir. Din usulü ilmi, kişinin en genel anlamda ister pratik ve isterse teorik olsun leh ve aleyhinde olan şeyleri bilmesi olarak tanımlanabilir. Ayrıca din usulü ilmi, din anlayışı oluşturmak için gerekli olan metodolojiyi oluşturmak ve bu metodolojiye uygun din anlayışı geliştirmek anlamına gelir. Yar, İslami ilimler içerisinde en çok usule ihtiyaç duyan ilim, kelam/din usulü ilmi olmasına rağmen, kelam metodolojisi olarak bir usul geliştirilemediğini dile getirmektedir. Geleneksel kelimacılar bunu önemsemedikleri gibi günümüzdeki kelimacılar da metodoloji için çaba sarf etmemektedirler.

D. Sistemik teolojiye olan ihtiyaç: Teoloji ilk olarak insanın kendisini bir konu olarak ele alınmalıdır. Onun istidatlarını, kavrayışını ve âlem

anlayışını incelemelidir. Allah'ı konu olarak ele alırken, O'nu âlem ve insana dönük fiilleri açısından incelemeli, Allah'ın fiillerindeki adalet ve eşitlik ilkelerini ortaya koymalı ve bu ilkeleri olguda gerçekleştirmenin yollarını araştırmalıdır. Ardından Allah-insan iletişimini konu almalı, iletişim objelerini ve araçlarını belirlemeli, buna bağlı olarak vahyin insanın bireysel ve toplumsal yaşantısına etkisini artırmaya dönük metotlar geliştirmelidir. Kelam ilmi insanın geleceğini/ahireti de konu edinmelidir. Yeni teoloji cennet ve cehennem şu anda varolup olmadığını değil, insanın ahirette diriliş gerekçelerini ve ahiret inancının dünya hayatında insan fiillerine olan etkisini ve katkısını konu edinmelidir (Yar, 2017, 21).

Birinci Bölüm: Teklifin Teorik Formülasyonu: Teklif ve sorumluluk olarak iki ayrı kavram kullanmak, teklifi şer'i olanlara ve sorumluluğu da akli olanlara hasretme isteğimizden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda teklifte mutlak olarak cezai müeyyide olduğu gibi, bu müeyyidenin olmaması da mümkündür. Bu nedenledir ki, Allah'ın va'dine bağlı oluşu ve ondan dönmeyeceği anlamında mesûl kavramı kullanılmaktadır. Yazar burada şöyle bir eleştiride bulunur: "Geleneksel düşüncemizde mükellefiyetin önemsenmesi ve sınırlarının belirlenmesine karşın, sorumluluğun ve buna ait bilinç oluşturma işleminin önemsenmediği görülür. Bu tavrın oluşmasına insanın kendi sosyal yaşantısına ait belirlemelerin din içerisinde telakki edilmesi anlayışı ve geleneksel kelamın Allah merkezli oluşturulmasının etki etmiş olması olasıdır." (Yar, 2017, 27)

Teklifin kısımları olarak şer'i ve akli tekliflerden söz ettikten sonra yazar, teklifin sonuçlarını diğer bir ifadeyle Kur'an açısından insanın fiillerine verilecek karşılığın/cezanın bazı niteliklerini maddeler halinde şöyle sıralamaktadır: 1. Fiillere uygun verilecek sevap ve azap bireysel niteliğe sahiptir. 2. İnsanın fiiline karşılık olarak verilen sevap ve azap, ancak o fiilin karşılığı iledir. 3. İnsanın fiillerine verilecek karşılık, insanın kendi hak edişine göredir. 4. Teklifin yerine getirilmemesi, insan için dünya ve ahirette çeşitli olumsuzlukları ortaya çıkarır. 5. Teklif karşısındaki tutumundan ötürü insan, bu fiillerinin zorunlu sonucu olarak dünyada sevap ve azap görür.

İkinci Bölüm: Eylem ve Sorumlulukları Yönünden Varlıklar: İnsanın kendisi ve kendi dışındaki varlıkların mahiyet ve aksiyonu hakkında bilgi edinmesi, kendi yaratılışının yüceliği ve âlem içerisindeki konumunu tanımlamasına yardımcı olur. Âlem, her birinin kendine özgü görevleri ve konumları olan çeşitli varlıklardan oluşmaktadır. Bu varlıkların görev ve konumları, âlemin yaratıcısı tarafından tanımlanmış ve varlıkların kendi yaratılış nitelikleri olarak onlara verilmiştir. Allah tarafından görev ve sorumlulukları tanımlanmış bu varlıklar, varoluşlarının devamı için birbirlerine muhtaçtırlar. Bu ontolojik ihtiyacı dikkate alarak bütün varlıkların, kendisi var olmak için hiçbir şeye ihtiyaç duymayan bir varlığa dayanmasının zorunlu olduğu söylenebilir.

İlahi fiillerin nitelikleri bahsinde yazar, Allah'ın zâtı hakkında kullanılan dilin yetersizliğinden söz ederken, Kelamcılarının Kelam ilmine özgü bir Kelam terminolojisi üretme çabası içinde olmadıkları noktasında eleştiri yöneltir. Zira onlar, Allah hakkında konuşurken dinsel terminolojiden çok felsefi terminolojiyi kullanmaktadırlar. Bunun ardından Yar, zât ve sıfatlar hakkındaki zorluğu aşmak için O'nu aklın değil de duygunun konusu yapılmasını teklif etmesi ilginçtir. Bu konudaki zorluk böyle aşılabılır. Çünkü duygu, her insanın yaratılışında var olan insan organizmasına ait bir yetkinliktir. Bu nedenle herkesin canlı bir duygu olarak Allah'ı idrak etmesi mümkün olmaktadır.

Diğer yandan Allah'ın zâtı hakkında konuşma zorluğuna rağmen, Allah'ın fiilleri hakkında konuşmak, O'nun fiillerini duygu organlarımızla duyumsadığımızdan ve idrak ettiğimizden dolayı daha kolay ve daha gerçekçidir.

Fiillerinden sorumlu varlık olarak insandan söz ederken, konuyu yaratma-teklif ilişkisine götürür. Nitekim insan söz konusu olduğunda teklif ve yaratma arasında birebir ve ayrılmaz bir ilişki mevcuttur. Her varlığın yaratılış planında yeri ve gayesi vardır. Kendisine teklif olunmayan varlıkların da kendi yaratılışları ve varlık niteliklerine uygun olarak yaratılış gayeleri bulunmaktadır. Peki tekliften amaç nedir? Yazara göre, tekliften amaç özgürlüğün ve aklın ortaya çıkarılmasıdır. İnsanın yaratılışı ile birlikte varlıktaki özgür irade ve akletme eylemi açığa çıkmaktadır. Bu gaye, insanı yeryüzünde yani onun misyonunu gerçekleştireceği alanda yükümlü/mükellef kılmaktır. Bu nedenle, Âdem'in cennette yaratıldığı ve bazı fiiller ile sorumlu tutulduğu iddiası tutarlı olmadığı gibi ilahi hitâba da aykırı bir söylemdir. Çünkü cennet ve cehennem şu anda var olmasının insan fiilleri açısından işlevsel bir yönü bulunmamaktadır. Kur'an insanın yaratılışı ile yükümlü tutulması arasında ilişki kurmaktadır. Bu konuda temel referans ayetimiz Ahzab Sûresinin 72. ayetidir. Bu ayette yer alan 'emanet' üzerinde yürütülen spekülasyonları özetledikten sonra tercihte bulunduğu yorumu aktarır: "Müfessirlerin emanet kavramı için getirdikleri yorumlardan en tutarlısı, emanetin *teklif veya teklif ehliyeti* şeklindeki yorumdur." İnsanın emaneti kabul etmesi sözlü bir kabul değildir. Aksine teklifi kabul edebilecek bir organizmaya sahip bir varlık olarak yaratılmasıdır.

Kur'an'da yer alan pasajlarda sorumluluğu Allah'ın ön belirlemelerine dayandıracağına dair bir argümanın olmaması, insanın fiilleri hakkında ön belirlemeye dayalı bir kader anlayışını ortadan kaldırmaktadır. Bunun ötesinde Kur'an, başkalarının yönlendirmelerine boyun eğmeme yetkinliğinin insana verildiğini ve onun bu yetkinlik ile başkalarının telkinlerine karşı koyma gücünün olduğunu vurgulamaktadır. Aslında Kur'an'da eleştirilen insan, kendi yetkinliklerinin farkında olmayan ve onları

geliştirmeyen, bununla birlikte kendi eylemleri ile kazandığı karşılıktan dolayı başkalarını sorumlu tutan insandır (Yar, 2017, 67).

Hareketleri zorunlu varlıklar kısmında ise soyut varlıklar (melek/şeytan) ile insan dışındaki yoğunluklu canlı ve cansız varlıkları konu edinmektedir. Yazar, Kur'an'ın bir yandan soyut varlıklar ile ilgili kendi tanımlarını ifade ederken, diğer yandan bu konuda insan zihninde var olan yanlış inançları reddetmekte ya da düzeltmekte olduğunu belirtir. Cin konusuna gelince melek ve şeytan anlayışlarına nazaran daha girift ve problematik olduğunu beyan eder. Müslümanların cin anlayışlarının oluşmasına İslam öncesi Arap kültürünün diğer kültürlere –Hint kültürü- oranla daha fazla etki ettiğini düşünen yazar, Müslümanların cin algılarının kaynağını şu şekilde analize tabi tutmaktadır. 1. Kur'an'ın indiği kültürel ortamda, şiir ve kehanetin varlığı bir gerçektir. Yine İslam öncesi Arapların cin anlayışında insanların cinlerle ilişkileri ağırlıklı yer tutar ve şiirle kehanetin cinle olan irtibatına inanılmaktaydı. Arapların bu anlayışı, vahyin eşi ve benzeri olmayan bir ilah ile bağlantı olmasını kavramalarını zorlaştırmış ve vahyi kendi toplumsal yaşamlarında var olan şiir ve kehanet gibi cinlerle ilişkili fenomenler olarak algılamalarına yardımcı olmuştur. 2. İslam öncesi Arap kültüründe insanların cinler ve ruhlarla iletişim kurduğu kabul edildiği gibi, günümüz Müslümanları arasında da bu anlayış oldukça yaygındır. 3. Kelamcılarının cin anlayışları ise Kur'an bütünlüğüne dayanan bir anlayış olmanın ötesinde kültürel ortamdan son derece etkilenerek oluşturulmuş bir anlayıştır. Yazar Kur'an açısından cinlerle ilgili doğru yaklaşımın, belirli bir sosyal bünyede ve yapıda tanınmayan ve bilinmeyen insanları ifade eden yaklaşım olduğunu belirtir. Hatta ins ve cin kavramları birlikte kullanıldığında, iki ayrı varlık kategorisini değil, bir varlığın/insanın iki ayrı niteliğini işaret ettiğini söyler.

Üçüncü Bölüm: İnsan ve Fiil: Eylemin oluşmasına etki eden beşeri nitelikleri yazar, dört alt başlıkta değerlendirir. 1. *Fiil işleyen olarak insan*, 2. *Dileyen varlık olarak insan*, 3. *İnsanın fiil işleme gücü/istitaat ve* 4. *İnsan fiillerinin kişisel ve dinsel kimliğine etkisi* şeklinde başlıklandırmaktadır. Yar, eylemde bulunmayı ifade eden *kesb-fiil ve amel* terimlerinin insan fiillerini ifade eden aynı anlama sahip kelimeler olduğunu ayetlerden ictibasta bulunarak temellendirir ve yaratma fiilinin de insana nispetini mahzurlu görmez. Şu farkla ki, halk, tasvîr, bâri, bedi' ve sun' gibi yaratmayı ifade eden kavramlar, Allah için mutlaklığı, insan için ise kısmılığı ifade ederler.

İnsanın kişisel ve dinsel kimliği konusuna gelince, yazar insanın bütünlüğünü dikkate almayan yaklaşımları tenkit ettikten sonra, vahiy açısından en sağlıklı yaklaşımın insanın bütünlüğüne göndermede bulunan

anlayış olduğunda ısrar eder. Daha önceden bu konuda müstakil bir eseri (Yar, 2011) ² de bulunan yazarın görüşlerini kendisinden takip edelim:

“İnsanın kimliğini ve ferdiyetini garanti altına alacak en iyi izah tarzının, insanın canlı organizmasal bütünlük olarak ele alınması olacaktır. Herkesin onunla var olduğu organizma, insan cinsine ait diğer organizmalardan farklıdır. İnsanın onunla var olduğu bünye, ilk olarak oluşmaya başlamasından itibaren bu farklılığa sahiptir. Bu anlayış açısından ölüm, canlı organizmanın dağılması ve yokluk alanına girmesi olarak açıklandığından, ölüm sonrası cismani olmayan bir varlığın kimliğini tartışmak gibi bir problem bulunmamaktadır. Herkes kendi var oluşunun bilinçli bilgisine sahip olduğu gibi, başkası olmadığını da bilgisine sahiptir.

İnsan, kendi kişisel kimliğini fiilleri ile kazandığı gibi, dinsel kimliğini de fiilleri ile elde eder. Bu durumda dinsel kimlik, kişinin tasdik ve ikrarına değil de eylemlerine dayanır. Sonuç olarak insanın kişisel ve dinsel kimliğinin oluşmasına etki eden olgunun, insanın kendi yetkinliği ve özgür iradesi ile var ettiği fiilleri olduğu söylenebilir.” (Yar, 2017, s. 120)

İnsanın fiillerinin ortaya çıkışı ve bu fiillere etki eden iç ve dış etkileri nefis/kendi, şeytan ve sosyal çevre olarak belirledikten sonra sorumluluk şartları meselesine değinir. Sorumluluğu ortadan kaldıran olgulardan üçüne yer verir: İlki insanın bütünlüğünde olması gereken bedensel ve zihinsel gelişimin gerçekleşmediği veya insan organlarının bir fiil için elverişli olmadığı kimselerden akli ve dinsel teklifin ortadan kalkmasıdır. İkincisi kendilerine elçi gönderilmeyen kimselerden sadece şer’î teklifin düşmesidir. Çünkü dinsel yükümlülükler, Allah’ın bu yükümlülükleri kendisine vahiy olarak inzal ettiği bir elçi vasıtasıyla sabit olmakta ve insan tarafından bilinmektedir. Diğerleri ise insanın kötü veya iyi bir fiili işlemeye zorlanmasıdır. Kişinin bir eylemi yapmaya zorlanması, onun kendi tercihi ve özgür iradesi ile yapmaması anlamına geldiğinden istihkak kanunları açısından bu fiile sevap ve ikâb olarak bir karşılık verilmez.

Allah insanı belli yeteneklerle donanımlı olarak yaratarak ona teklifte bulunmuştur. Dinin insanda davranış oluşturma şeklindeki amacı, insanı dünya hayatında başarılı kılmak ve dünya hayatındaki fiillerine bağlı olarak da ahirette kurtuluşa/mutluluğa ermesini sağlamaktır. Dünya asıl ve temel yaşantı, kazanım ve uygulama alanıdır. Buna rağmen, çeşitli dini söylemlerde dünya hayatının önemsenmemesi ve ahiretin temel yaşantı olarak kabul edilmesi nedeniyle, dünya hayatında başarısızlık, geri kalmışlık, ilkesizlik, ezilmişlik vs. olgular Müslümanlar arasında hâkim olmaktadır. İnsanın bu dünya hayatında özgür iradesi ile kendi yetkinliğine uygun olarak hareket etmesi beklenir. Müslüman toplumların, düşüncesini ifade etme ve özgür

² Yar, Erkan, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, 2011.

iradesi ile hareket etmeye bugün dünden daha çok ihtiyaç vardır (Yar, 2017, 148).

Sonuç olarak eser insanın yeryüzündeki serüvenini ele alan, insanın varoluşunu anlamlandırmaya/temellendirmeye ve insanın temel varlık/ontolojik sorularına cevaplar bulmaya çalışan bir niteliğe sahiptir. İnsanın yaratılmasına, özgürlüğüne, sorumluluğuna ve denenmesine dair kelâmi ve felsefi tahlillerle Müslüman Kalam geleneğinden hareketle çözümler bulmaya çalışmaktadır. Soru/n/lara ilişkin geleneğimizde bulunan kimi yaklaşımlara gerekçeli eleştirilerde bulunması ve ardından kendi zaviyesinden Kur'an'dan hareketle çözümler teklif etmesi kitaba değer katmaktadır. Genel olarak insanı ve sorunlarını kendisine konu/nesne almasından hareketle eserin tüm okur kitlesine hitap ettiği söylenebilir. Bu haliyle eser kültür ve düşünce hayatımıza yeni ve anlamlı perspektifler katmaya aday değerli bir çalışmadır.

Kaynakça

Yar, Erkan. *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.